

Қдырбаев.Қ.М

Каракалпакский государственный университет им. Бердаха

Республика Узбекистан, г. Нукус

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА АЖИНИЯЗА В РАЗВИТИИ
ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ КАРАКАЛПАКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ
XIX ВЕКА**

Аннотация: В этой статье отражены философско-нравственные взгляды поэта, жившего и творившего в XIX веке.

Ключевые слова: философские, социально-политические, этика, идея, проблема, прогрессивный.

Qdirbaev.Q.M

Karakalpak State University named after Berdakh

Republic of Uzbekistan, Nukus

**THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF AJINIYAZ'S CREATIVITY IN
THE DEVELOPMENT OF THE PHILOSOPHICAL THOUGHT OF THE
KARAKALPAK THINKERS OF THE XIX CENTURY**

Abstract: The article reflects the philosophical and moral views of the poet who lived and worked in the XIX century.

Keywords: philosophical, socio-political, ethics, idea, problem, progressive.

XIX эсирде Каракалпакстанда философиялық, этикалық хэм сиясий-жәмийетлик ой-пикирлер тийкарынан керкем эдебиятта, эсиресе поэзияда өз көринисине ийе болды хэм раўажланды. Каракалпак ойшылларының арасында философиялық ойдың раўажланыўында Әжинияз Косыбай улының орны гиреўли. Ол каракалпак халқының XIX эсирдеги прогрессив жәмийетлик-сиясий хэм философиялық ойының ири ўәкиллериниц бири

болып калды.

Шайыр жасаған дәуір қарақалпақ халқының тарихында ең аұыр заман болды. Бул дәуірде Өз-ара урыс-жәнжеллер, басқарыұшы топарлардың зулымлығы күшейди, мийнеткеш халықты ұшилиқ, тонаұшылық хәуиж алды. Сонлықтанда Әжинияз дәретиұшилигиниң тийкарында - гуманизм идеялары, адамды кәдирлеу орайлық мәселелердиң бири сыпатында қаралады. Мәселен:

«Бул дуньяның көрки Адам баласы,
Адамның да көкке жетер наласы».

Мине, бул, Әжинияз гуманизминиң тийкары. Әжинияздың адамға берген бул жокары баҳасына адамның гөззаллығы, тәбиятты өзгертиұде хәм оны тағы да әжәйып етиұде адамның уллы миссиясы түсиниклерин киритеди. Тек ғана бул емес, дуньяның көрки, нағышы болған адамның өмири, турмысы да гөззал болыұы адамлар арасында карым-катнаслар бийик әдеп-икрамлы болыұы, адамның бул дуньяда қорлық мұтажлик көрмей жасаұы, адамға хұрмет ҳаккындағы түсиниклериниң мазмунын курайды. Адамның жәмийеттеги орны, оның хуқыкы ҳаққындағы проблема неше әсирлер даұамында адамзаттың алдыңғы пикир ийелериниң дыккат орайында турған. Адам проблемасы, адам хуқыкы бизиң хәзирги кунлеримизде де улыұма адамзатлық проблемаларды шешиұ ушын барлык халықлар хәм мәмлекетлер актив жумыс ислемекте.

Өзиниң гуманистлик идеяларына тийкарланып ойшыл шайыр этикалык тәлийматты ислеп шығады хәм оны заманның реальлығы тийкарында алға раұажландырады. Әжинияз этикасының мазмунын бул дуньяның көрки болған адамның кәдир-кымбаты, адамлар арасындағы бир-биреұге хұрмет-иззет, адамды улығлаұ оның хәмме менен тең хуқыклы болыұы, адамның бахытқа хуқыкылығы, социальлык жактан кәуендерликте болыұы тийкарғы мәселелерден бири болып турады. Бул мәселелерде ойшыл шайырдың:

«Адам улы адам кәдирин билмесе,
оннан дүзде отлап жүрген мал жақсы»¹

деген сөзлери орайлық идея болып есапланады.

Соның ушын, биз өз халкының бахты ушын, оның ар-намысы, келешегі ушын, өз миллетиниң жокары әдеп-икрамлығы ушын гүрескен, жан куйдирген, уллы патриот, гуманист Әжинияздың прогрессив идеяларын кәстерлеп уйренип, оларды халықты тәрбиялау бойынша күнделікли жұмысларымызда пайдаланыуымыз керек.

Әжинияз Шығыс халықларының алдыңғы ойшылларының ислерин дауам етип, өзиниң этикалық тәлиматында «жақсы» хәм «жаман» категорияларын қарақалпақ жәмийетиниң реальлығы менен рауажландырды. Қарақалпақ ойшылы «жақсы»ны әдеп-икрамлықтың ең жокарғы түсиниклери хәм хәрекетлери менен жасаушы адам деп бахалайды. «Жаманды» шайыр пәс, адамгершиликтиң нышаны жок адам деп түсинеди. Әжинияз өз шығармаларында жақсы менен жолдас болыуды, оннан өрнек алыуды айтади. «Жақсы» менен дос болыуды, оның менен сәўбетлесиуди адамның жетилисиуинде үлкен бир мектеп, деп биледи. «Жақсы» менен сәўбетлесиудиң өзи адамның басқа бир дуньяға кириуи менен бирдей, жақсының шарапаты - бул бахыт, дейди шайыр.

«Жақсыға мал менен жаман тең болур,
Жаман кеуил жақсылардан кем болур»,
«Хош жигит болса хәмрайың,
Не кайгың бар, не пәрұайың,
Гүлистан кеуил сарайың,
Кыс кунлериң жазга мегзер».²

¹ Б.Қалимбетов. «Ажинияз лирикасы». Нөкис-1981. 17-б

² Р.Орзибеков. «Лирикада кичик жанрлар». Тошкент-1976. 68-б

«Жаксы гийне тутпайды, жаман гийнени умытпайды» - мине, «жаксы» менен «жаманның» бир-биринен парқын «Болмаса» косығында айырып таслайды. Ал «Мегзер» косығында: «Жаксыда ашыу, кек болмас» - дейди. Ашыу сақлаў, биреўден кек алыў ушынў, кызганыўшылық, бир айтылған сөзди иште сақлап, ўақты келгенде биреўге пәнт бериўди гөзлеў - бул жаксы, парасатлы, әдепли адамның иси емес, бундай кейиптеги адамлар елдиң, халықтың пайдасына ис етпейди. Бундай жаман минезлерден адам боламан деген киси аулақ болыўы тийис.

Мине, усундай әжайып пикирлер қаракалпақ ойшылы Әжинияздың дөретиўшилигиниң бас идеясы болып табылады.

Сондай-ақ, Әжинияздың шығармаларында Шығыс халықларының этикасындағы тийкарғы проблемалардың бири ата-ана хәм балалар арасындағы катнас мәселелеринен ибарат. Бул проблема бизиң хәзирги күнимизде де өз баҳасына ийе.³ Дурысын айтыуымыз керек, ата-бала мәселеси Шығыс халықларында баска халықлардың бул мәселедеги түсиниклерине қарағанда белгили айрықшалықларына ийе екени мәлим. Сонлықтан Шығыс халықларының бири болған қаракалпақ халкында балалардың ата-анага болған жаксы, мийримли сезимлери әдеп-икрамлықтың жүдә баҳалы нормаларынан есапланады. Сонлықтан баска қаракалпақ ойшыллары менен бир катарда Әжинияз да бул мәселеге өзиниң этикалық тәлийматында үлкен дыққат аўдарған.

«Абадандур оңыц, солың,
Жетеди хәр жерге колың,
Болса жеделли мәрт улың,
Кеўлиң бәлент таўға мегзер».

Жаман перзенттиң азабы, оның әдепсиз кылмыслары, оның келиспеген тәгдири ата-ана ушын Әжинияз айтқандай:

---

³ У.Худайбергенова.. «Қаракалпақ ойшылларының философиялық көз-қараслары». Лекция тексти Нөкис-2010. 23-б

«Көкке жетер шеккен налаң,
Ойран болар жигер, ханаң,
Ахмақ болса туўған балаң,
Өмириң зимистанға мегзер».

Мине, усындай әжайып пикирлер қарақалпақ ойшылы Әжинияздың дәретиўшилигиниң бас идеясы болып табылады. Жуўмақлап айтатуғын болсақ, ХІХ әсирде жасап дәретиўшилиқ еткен Әжинияздың гуманистлик, этикалық идеяларға толы көз-қараслары Қарақалпақ ойшылларының философиялық көз-қараслары шеңберинде үлкен әҳмийетке ийе.

Использованная литература

1. Б.Қалимбетов. «Ажинияз лирикасы». Нөкис-1981. 17-б
2. Р.Орзибеков. «Лирикада кичик жанрлар». Тошкент-1976. 68-б
3. У.Худайбергенова.. «Қарақалпақ ойшылларының философиялық көз-қараслары». Лекция тексти Нөкис-2010. 23-б